

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ОНОМАСТИКА

УДК 811.161.2'282.2 (045)

DOI: 10.31651.2226-4388-2019-27-77-84

СЛОВНИК СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРОК: ГЕОГРАФІЯ РЕЄСТРОВИХ СЛІВ

*Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: ganmart@meta.ua

ORCID: 0000-0002-8033-075X

У статті актуалізовано потребу видання словника середньонаддніпрянських говірок, представлено основні положення концепції його укладання та специфіку реєстру й тлумачення лексем. Закцентовано увагу на одному із засадничих принципів цієї лексикографічної праці – репрезентації поширення реєстрових слів за групами середньонаддніпрянських говірок (центральні, північні, східні, західні, південні) чи вказівка на поширення в усьому ареалі, що вможливорює лінгвогеографічна характеристика досліджуваного континууму. За ареальним принципом у реєстрі словника відображено диференціацію на непротиставні лексичні діалектні відмінності, що репрезентують традиційну матеріальну та духовну культуру середньонаддніпрянців, і протиставні, реалізовані в лексичних, семантичних, словотвірних, фонетичних, акцентних і граматичних варіантах реєстрових слів. Такий підхід представлено в словникових статтях, де лексеми чи їхні варіанти паспортизовані за групами говірок. Він дає змогу систематизувати інформацію про поширення лексем у середньонаддніпрянському ареалі, об'єктивно представити його внутрішнє членування.

Ключові слова: *словник середньонаддніпрянських говірок, реєстрове слово, ареальний принцип, середньонаддніпрянський ареал, внутрішнє членування, група говірок.*

Актуальність. Лексичний склад діалектної мови є найбільш динамічним, зазнаючи впливу як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Насамперед це бурхливі суспільно-економічні та культурні зміни в житті суспільства кінця ХХ – початку ХХІ ст., що викликали деактуалізацію одних реалій і появу інших. Відходять у небуття носії традиційної матеріальної та духовної культури, а отже, лексикографічне опрацювання діалектної лексики постає невідкладним завданням сучасної лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Упродовж останніх десятиліть українську діалектну лексикографію поповнила низка праць, що репрезентують лексику всіх трьох наріч, хоч й охоплено не всі говори. Зокрема, О. І. Бондар, який проаналізував розвиток українського діалектного словникарства на початку ХХІ століття, зазначає, що «з 2000 до 2011 року вийшло 30 діалектних словників, словничків і матеріалів», причому найбільше представлено лексичну систему південно-західного наріччя (18 лексикографічних

праць), меншою мірою – південно-східне та північне (відповідно 8 і 4 словники чи матеріали до них). Дослідник констатує, що серед говорів південно-східного наріччя «найбільше лексикографічних видань (5 словників) припадає на слобожанські говірки», 3 видання репрезентують лексику степових говірок, однак «середньонаддніпрянським говіркам не присвячено жодної лексикографічної праці» [1, с. 172–174].

Концепцію укладання словника середньонаддніпрянських говірок було презентовано восени 2012 року на Міжнародній науковій конференції, присвяченій визначному лексикологові й лексикографу Леонідові Сидоровичу Паламарчукові, де означено основні положення цієї праці: укладання реєстру провадити за збірниками діалектних текстів, що є графічним відображенням фонозаписів з електронної фонотеки середньонаддніпрянських говірок, подаючи таким чином докладну характеристику лексичного значення слів, їхні граматичні та стилістичні характеристики; представити насамперед найбільш виразні лексичні особливості середньонаддніпрянського говору, що їх відрізняє від літературно нормативних словотвірне, фонетичне, акцентне, граматичне оформлення та семантика, а також номінації, пов'язані з побутом, особливостями господарювання, народними промислами, звичаями, віруваннями, обрядовістю тощо. Також було вказано на специфіку й способи тлумачення лексем [2, с. 177–185]. Одним із засадничих принципів укладання словника середньонаддніпрянських говірок є репрезентація географії реєстрових слів за їхніми групами: центральні, північні, східні, західні, південні чи вказівка на поширення в усьому ареалі, що актуалізує мету та завдання статті.

Мета статті – репрезентувати географію різних варіантів реєстрових слів словника, засвідчених в ареалі середньонаддніпрянських говірок.

Матеріали і методи дослідження. Локалізацію реєстрових слів за ареальним принципом уможливорює лінгвогеографічна характеристика досліджуваного континууму [3, с. 6–48; 4, с. 250–319; 5, с. 13–98] та відповідне текстографічне підґрунтя (ГПК, ГЗП, ГЧ), що дає змогу систематизувати інформацію про поширення лексем у середньонаддніпрянському ареалі.

Результати дослідження та їх обговорення. Середньонаддніпрянські говірки неоднорідні в діалектному відношенні, про що свідчать праці дослідників 60–70-х років ХХ ст. (В. С. Ващенко, І. О. Варченко, А. П. Могила, П. С. Лисенко, А. Д. Очеретний) та кінця ХХ – початку ХХІ ст. [3; 4; 5]. На підставі лінгвогеографічного вивчення фонетичної і фонологічної систем установлено внутрішнє членування: виокремлено діалектні зони – центральну, північну, південну, східну та західну, у межах яких функціонують окремі групи говірок. У центральній зоні поширені говірки з найбільш типовими для середньонаддніпрянського говору особливостями, тоді як говіркам північної, південної, східної та західної зон властиве збереження основних рис середньонаддніпрянської основи поряд із нашаруванням на неї ознак інших діалектних систем. У реєстрі словника цю ареальну диференціацію виразно відображено в лексичних, семантичних, словотвірних, фонетичних, акцентних і граматичних варіантах реєстрових слів.

Теоретичним підґрунтям класифікації матеріалу став вироблений у лінгвогеографії ареальний принцип, згідно з яким лексику діалектів поділяють на непротиставну та протиставну, а в складі останньої виокремлюють типи й підтипи, що виникли на основі семантичної спільності лексем, матеріальної спільності кореневої морфеми (при відмінностях словотворчої будови), матеріальної спільності слова при семантичних відмінностях (повних і часткових), відмінностях фонетичного оформлення (фонетичний склад, наголос), особливостях граматичних характеристик слова [6, с. 173; 7, с. 41].

До непротиставного типу належать ті реєстрові слова, що відображають специфіку матеріальної та духовної культури населення Середньої Наддніпрянщини, зокрема, це лексеми на позначення:

– місцевих страв: **затірка** ¹зат'ірка, -и, тільки одн., жін. р., кул., заст., 'перша страва, приготовлена із звареного в киплячій воді розтертого з водою борошна': ¹зат'ірку / то це ¹кажин ден' ¹зат'ірка / с'і'час ни ¹робл'ат' / а то'д'і ¹зат'ірки за'терл'а / зварил'а // іак

це / борошенце так / туди сол' у'сипал'а / і тут му'ка / і тут поли'вайе / і тут во'на та'ке
 'робит' / н'і то во'но 'мокре / н'і то су'хе / і та'ке ж во'но / і тут ок'р'іп ки'пит' / у'кинул'и /
 м'ішайут' / і та'ка **зат'ірка** ше й ку'ди / (Мк); **зат'ірку** зати'рал'и у 'мис'ц'і ви'л'ик'ій /
 п'росто 'борошно пол'ивал'и во'дич'койу сол'о'нен'койу там і той 'терл'и по 'мис'ц'і і
 вки'дал'и / і о'це бу'л'а **зат'ірка** / (Бг) (правобережні й лівобережні центральні
 середньонаддніпряньські говірки); **кваша** кваша, -і, тільки одн., жін. р., куліш, заст., 'солodka
 рідка страва із запареного водою житнього, пшеничного, гречаного борошна з додаванням
 сухофруктів': **квашу** ро'бил'и / **квашу** з 'житного 'борошна за'пар'уйимо // і по'ставим на
 пи'ч'і ту **квашу** там у кут'ку / во'на вигра'вайиц':а там / з'райе / з'райе / 'йагод ту'да
 в'кину / во'на з'райе і з'райе та **кваша** / виграл'ас' / о / у'же 'кислос'л'адка / (Крж)
 (лівобережні північні середньонаддніпряньські говірки);

– традиційного селянського одягу: **карейя** карейя, -і, -і, жін. р., побут., 'верхній
 чоловічий одяг із вовни чи полотна у вигляді плаща з відлогою': ка'рейі бу'л'и / ка'рейя
 з'вал'ис'а та'к'і із в'ід'л'огойу / та та'к'і ши'рок'і та в'д'агнут' та так п'ідп'режуц':а
 та й 'ход'ат' 'йак наче т'і // а і'начого ни бу'л'о // (Ст) (правобережні центральні
 середньонаддніпряньські говірки); **юпка** йупка, -и, -и, жін. р., побут., заст., 'верхній теплий
 жіночий одяг із домашнього сукна, пошитий у талію, зі складками': а у нас 'ран'ше 'йупки
 'шил'и су'кон':і / (Крж) (лівобережні північні середньонаддніпряньські говірки); то'д'і ж
 'йупки бу'л'и та'к'і су'кон':і / то'д'і ж о'вечки де'р'жал'и / п'р'ал'и / т'кал'и і шил'и / то
 во'на 'йупку на'д'іне / ... 'кохту на'д'іла во'на / та й у'се / 'кохточка і сп'ід'ничка / і 'йупку
 на'д'іла // (Мк) (правобережні й лівобережні центральні середньонаддніпряньські говірки);

– сільськогосподарських будівель чи їхніх частин: **повітка** пов'ітка, -и, -и, жін. р.,
 побут., 'виплетене з лози та обмазане глиною приміщення для худоби': та'к'і **пов'ітки**
 п'л'етин'і і 'раниши в 'їх дир'жал'и ко'рови / бо 'раниши о'ц'іх са'райів ни бу'л'о / (Хт)
 (лівобережні північні та лівобережні й правобережні центральні середньонаддніпряньські
 говірки); **хижа** хижа, -і, -і, жін. р., побут., 'невелике приміщення чи прибудова до хати для
 зберігання зерна та продуктів': то **хижа** / в'крита очи'ретом / там 'чисто у **хиж'і** / зерно
 в ко'ш'і / о'бично к'іш // здо'ровий к'іш і ма'лий к'іш / може 'висипат' і в 'д'іжку л'убу / зерно
 (Гн) (лівобережні північні середньонаддніпряньські говірки);

– звичаїв та обрядів: **потрусини** потрусини, -□, тільки мн., обряд., заст., 'четвертий
 день весільного тижня, коли до батьків молодой ідуть весільні гості з боку молодого': на
 д'ругий ден' мо'лоду тири'воз'ат' / так / на т'рет'ій ден' ни'сут' 'йій с'н'ідат' // на
 чит'вертий ден' і'дут' шу'кат' у'же ж бат'ки / і'дут' шу'кат' доч'ки / а ті ж і'дут' на
потрусини / і так 'ц'ілий 'тиждин' мо'тал'ис'а // (Мк) (правобережні центральні та
 південні середньонаддніпряньські говірки); **посмалить** посмалит', -ю, -ять, обряд.,
 'очистити вогнем весільний поїзд молодого перед тим, як пустити у двір молодой':
 при'ход'ат' / а тут у'же сто'ла 'винисл'и // і **посмалил'и** 'їх / запал'ил'и там шос'
 'йа'кус' / ку'сочок жи т'і'йейі со'ломки там а'бо шо / **посмалили** / шоб во'ни пири'с'кочили /
 шоб во'ни пирий'шли 'чириз у'сей во'гон' / шоб бу'ли 'му'жн'і / хо'рош'і // (Хац)
 (правобережні центральні середньонаддніпряньські говірки) та ін.

Лексичне протиставлення на ґрунті семантичної спільності лексем у різних групах
 середньонаддніпряньських говірок простежуємо на прикладі неоднакових реєстрових слів,
 що репрезентують одну сему, однак поширені в різних групах говірок:

– 'видовбані дерев'яні ночви для прання й купання': **ночви** 'ночви, тільки мн., -□
 побут., заст.: **ночви** та'к'і дов'бал'и / та'ка дири'вина тов'ста / здо'рова / із 'дерева
 ро'бил'и / хто зай'мавс' куп'л'али **ночви** / на ба'зар'і прода'вал'ис'а / називал'ос'а **ночви**
 во'но / ви'рубувал'и / і там 'д'іток купал'и / і п'рал'и в 'ц'ому // (Дрз) (у більшості
 середньонаддніпряньських говірок) – **вагани** вага'ни, тільки мн., побут., заст.: ота'к'і
 'йаши'чки / 'йак о'це на с'ірни'ки / вобше із хви'нерки / а то'д'і кл'ал'и туди 'сало і
 п'ідн'і'мал'и так на **вагани** / чи 'ночви / шоб ст'і'кал'о / (Кр) (у лівобережних центральних
 та правобережних південних середньонаддніпряньських говірках);

– ‘кисломолочна страва з пряженого молока, заправленого сметаною’: **ряжанка** р'ажанка, -и, тільки одн., жін. р., кулін.: а |р'ажанку / |парим мол'око / |шоб воно бул'о |краснин'ке |чирво|нен'ке / а |тод'і |захол'оне / |прихол'оне / |кидайим |сми|тану // в |кого / |с'к'іки |йе / |б'іл'ше |сми|тани |в|кине / |то |луча |р'ажанка / а |йак |т'рошки / |то |шо |кисл'ак |та |й |усе / |та |так |і |р'ажанку |робим // (Скр) (у більшості середньонаддніпрянських говірок) – **варюванка** вар'уванка, -и, тільки одн., жін. р., кул., |вар'уванка / мол'око |за|пар'увал'и / |сми|танойу |завда|вал'и і |та|ка |добра |вар'уванка |полу|чал'ас' / |ой |добра // |я |вже |дав|но |йіл'а |та|ку |вар'уванку // (Хв) (у лівобережних центральних середньонаддніпрянських говірках); **колотуша** коло|туша, -'і, тільки одн., жін. р., кулін, ‘ряженка, страва із топленого молока, заправленого сметаною’: а |на |п'разник |шо |го|товил'и / |це |було |мати |кор|ж'і / |коло|туш'і |на|робл'ат' / |це |було |мати |с|парут |мол'око / |гарно |мол'око |с|париц':а / |вихолоне / а |тод'і |завда|йут' |сми|танойу |його / і |воно |йак |з'с'адиц':а |коло|туша / |та|ка |гарна |було / |гус|та / |о|це |кор|ж'і |йі|мо / і |ц'у |коло|тушу / |кол'ис' |ни |було |лакомства // (Дрз) (у західній частині правобережних центральних середньонаддніпрянських говірок);

– ‘післявесільні обрядодії, коли свати ходили в гості одне до одного в першу (чи й другу) неділю після весілля’: **пиритягини** пирит'агини, -□, тільки мн., обряд., заст., там |вигнал'а |мати |го|р'іл'ки |чит|вир|тину / |кажут' |бул'о |чит|вир|тину / |дак |і |коро|вай |одбул'и / і |с|вад'бу |дбул'и / і |ше |й |пирит'агини |дбул'и / (Брл) (у лівобережних північних середньонаддніпрянських говірках); **покалачини** пока|лачини, -□, тільки мн.: у |нас|тупну |не|д'іл':у |з'ат' |з |доч|коіу і |р'ідними |при|й'ж:айут' |до |бат'к'ів |у |гост'і |на |покалачини // |гул'айут' |там / а |тод'і |не|ре|ход'ат' |до |моло|дого / |йа|ки|чо |це |в |од|ному |се|л'і / |то |в |той |же |ден' / а |йа|ки|чо |в |д|ругому / |то |покалачини |в |од|них |на |одну |не|д'іл':у / а |в |д|ругих |на |д|ругу |не|д'іл':у // (Мр) (у лівобережних північних середньонаддніпрянських говірках).

У словнику середньонаддніпрянських говірок засвідчено чимало лексем, що мають спільну кореневу морфему, однак різняться відмінностями словотворчої будови. Зокрема, у більшості середньонаддніпрянських говірок ще пам'ятають лексему **бадя** (ба|д'а), що позначала велике дерев'яне відро біля криниці-журавля: |ота|кий |жура|вел' |оце|його / і |на |йому |о|це |ж |ба|д'а / а |ту|ди / |там |шо |ро|били / |там |із |кол|госпу |го|нили |скот (Юш), тоді як у говірках східної периферії ареалу, які ми кваліфікуємо як мішані [4, с. 307–308], із цим же значенням засвідчено словотвірний варіант **бадейка** (ба|д'ейка): там |ни |в'і|дро / а |та|ка |ба|д'ейка / (Грб). У правобережних центральних середньонаддніпрянських говірках на позначення киселю, відвару з бузини, заправленого борошном, зафіксовано словотвірний варіант **бузовник**: |йак |о|це |пос|тигнит' |у |нас |бузи|на / а |тод'і |й |бузовник |ва|рил'и // |бузи|ни |нар|ве / |по|мийе / |окр'іп |ки|пит' / |ц'у |бузи|ну |кидайут' |у |окр'іп |ту|ди |ж / |сахару |тод'і |ни |кидали |ж / а |кидали |та|к'і |ж |із |груш / |ота|к'і |бул'и / |гнил' |ички / |ту|ди / а |ну |ви|ходе |добре / |шо |йі|ж |і |хочиц':а // (Мк), а в лівобережних – **бузинник**: |та |о|це |ж |та|ке |йак |наросте |бузи|на / |то |вар'ат' |бузинник // а |йак |його |вар'ат' // |на|чистит' |бузи|ни / |на|кидат' |х|рукт'ів |ту|ди / |бо |тод'і |шче |і |сахару / і |бур'а|ки |ро|бил'и / а |сахару |мало |було // |ни |купиш |н'і|де // |та |за|правиш |його |борошном |та |х|руктами / |та |і |ха|роше // |та|кий |бузинник // (ВБ).

У реєстрі словника фіксуємо лексеми, що мають спільну матеріальну основу, однак різняться семантикою, причому такі відмінності можуть бути повними та частковими. Перший різновид репрезентує лексема **масл'анка**, -и, -и, жін. р., побут., заст., що в правобережних центральних середньонаддніпрянських говірках позначає дерев'яну діжечку для збивання масла: у |масл'анц'і |били |сми|тану / |та|ка |паличка |з |кру|жалцим |на |кон'ц'і |з |д'іро|чками / і |о|то |си|диш |і |бйеш |масло (Грб) та невелику видовбану дерев'яну діжечку для зберігання сиру, масла під час посту?: |мол'око |зб'і|рал'и |у |д'іжич|ки / |сир / |масло |кл'ал'и |у |д'іжеч|ки |ма|лен'к'і / в |масл'анку |кажут' / |та|ка |д'іжичка |ма|лен'ка / |ту|ди |сир |с|топтувал'и і |масло |кл'ал'и / (Х) [Март, 2000, к. 96], а в південній частині досліджуваного ареалу вона має іншу семантику: кул, ‘рідина, що залишається після збивання масла’: |мат' |р'ідка |сми|тана / |чос' |ба|гато |масл'анки (Тш).

Часткові відмінності в семантиці лексем простежуємо на прикладі лексеми *борщ*, -у, тільки одн., чол. р., кулін., що в більшості говірок реалізує сему ‘традиційна українська перша страва з увареного буряка, картоплі, капусти та інших овочів і зелені, заправлена товченим салом із цибулею та часником або підсмаженим салом із цибулею’: *борщ* // *начичу картоплі / і бур’ячка зотру / бо вже зубів німає / морквинку / а тоді шчавлю / та л’ободи / ну в нас л’обода йе на город’і жовта / та цибульки та кропу / та зажариц’а / та й борщ* // (Скр); *ми’ні оце борщ там чи квасолину вкинув / там чи т’рохи м’н’аса / капуста / картоплю / засмажив і оце ми’ні борщ* (Вс), а в правобережних північних і західних середньонаддніпрянських говірках ця лексема відома ще й із семантикою ‘квас із буряка, який використовували як напій або для приготування борщу’: *борщ* *кл’али тоже у д’їжках / оце бур’яки чирвоні оц’іво так і столов’і / і капуста / накл’ав д’їжичку бур’як’ів з капустойу / налив водою / у’кис / і це такий квас на вс’у з’їму / борщ варимо / на вс’у чисто з’їму хва’тайе* / (Дрз). У правобережних говірках Черкащини (центральні середньонаддніпрянські) засвідчено обрядове значення лексеми *борщ*: обряд., заст., ‘обрядодія післявесільного циклу, що відбувалася через тиждень після весілля в домі молодого, коли молода варила борщ і пригощала ним близьку рідню’: *а тоді вже ж йак с’вад’бу в’їдбули / то на другий тижді’н’ треба шоб молода жи’ла ж у молодого і навар’ила борщ’у // називав’а борщ* // (Врб). Усі зазначені семи пов’язані внутрішнім підпорядкуванням похідних значень: ‘квас із буряка, який використовували як напій або для приготування борщу’ → ‘традиційна українська перша страва із бурякового квасу чи увареного буряка, картоплі, капусти та інших овочів і зелені, заправлена товченим салом з цибулею та часником або підсмаженим салом із цибулею’ → ‘обрядодія післявесільного циклу, що відбувалася через тиждень після весілля в домі молодого, коли молода варила борщ і пригощала ним близьку рідню’.

Особливо чітко розмежування говірок репрезентують відмінності фонетичного оформлення реєстрових слів (фонетичний склад, наголос). Розглянемо цей різновид на прикладі реєстрового слова *огірок* ‘невеликий продовгуватий плід овочевої городньої культури родини гарбузових із сланким стеблом’. Фонетичні варіанти *гурок* та *гірок* чітко диференціюють північні та центральні говірки [4, к. 12, с. 58]: *да в д’їжку с’топчимо миз гурками / с’в’їжих гурк’ів бу’ло ж ото кл’адем* / (Кв) (у лівобережних північних середньонаддніпрянських говірках) – *капусту кл’ал’и / г’ірки / пирил’а дайт’ г’ірки* у д’їжках у бочки ни об’їс’тес’а / (Гл) (у лівобережних центральних середньонаддніпрянських говірках), причому в говірках центральної групи паралельно з *огірок*, *гірок* функціонують ще й варіанти *вгірок* у лівобережних: *йак те’пер гот’овл’ац’а / тоді ж ни бу’ло / можит’ сало нар’їзане бут’ / вгірок / цибу’ла на столах на другий ден’* (Ск) та *угірок* у правобережних: *угірки сол’ил’и / капуста складал’и / квас к’васил’и* / (Ст). У західній групі, які ми кваліфікуємо як перехідні середньонаддніпрянсько-подільського та середньонаддніпрянсько-волинського типів, засвідчено фонетичний варіант *гойірок*: *у’се садим / і помидори садим / і перец’ садим / і картопл’у садим / і гойірки садим / ... все садим* // (Трч).

Лівобережні середньонаддніпрянські говірки можна диференціювати за фонетичним оформленням лексеми *ікона* ‘живописне зображення Бога чи святого’: фонетичний варіант *в’ікона* поширений у їхній північній частині: *с’уди ж у’же ми’не йак вил’а / да на пороз’і в’ікону роздавил’и // кажут’ / і жит’ ни буди / а йа прижил’а / йа’би вс’і так жил’и / і зарно / і дружно ми жил’и* (Брл), а в центральній – його відповідниками є *ікона* нерідко паралельно з *ікона*: *на пе’редн’ій ст’ін’і по’верх в’ікон / сто’йала ше полиц’а / туди / йак спик’ли хл’їб та про’чах / пок’лали на полиц’у хл’їб / ікони вис’їли / рушніки вис’їли* / (Жв).

Протиставні лексичні відмінності акцентного різновиду здебільшого репрезентують опозицію *північні* : *центральні* або *центральні* : *західні* середньонаддніпрянські говірки. Так, варіант із наголошеним першим складом *цебир* ‘широка низька діжка з двома вухами для помий і замішування худобі’ поширений у крайніх північних лівобережних і правобережних

говірках досліджуваного ареалу: **цебе"р** де"рив"йаний / **цебе"р** / *це такий зробле"ний з дере"ва / так в"род'ї діже"чка з р"учками* (Лц); ну називайш"а во"но **цебир** // ... д"ругий раз / шоб ко"рова ни вибил"а **цебра** / *то висипайут' у жо"лоб / а йак п"їе / то п"їдсу"вайут' цебра* / (Кж), тоді як форма з наголосом на другому складі **ци"бер** переважно властива центральним середньоаддніпрянським говіркам Київщини: **ци"бер** був // *ко"ров'ї м"їшали // такий з дво"ма ти"ми у"шима / отак'ї уш"ї т"ї / і ту"ди за"ложували л"омаку / то то"д'ї було так ни в"їз"мите / ну та"ку тов"стен"ку / тов"стен"ка та"ка / ... а то"д'ї на ту ло"маку ни"сем ко"ров'ї / чи там кон"ї ж бу"ли / то так називавс"а **ци"бер*** (Іс). У північних і центральних середньоаддніпрянських говірках лексема *накидка* 'домоткана вузенька скатерка з валу' має наголошений перший склад: *с"катирт' т"кал"ас"а ши"рока та"ка / а **накидку** у"же т"кал"ї у"зесин"ку / уз"ку / то **накидка** називал"ас'* (Хц); *о"тут чо"лов"їк т"кав / до с"мерти т"кав **гарно** // бу"ло с"кати"р"т"ї та"к"ї ч"ут' / то ти"пер йо"го н"їх"то / то **накидка** бу"ло називайш"а / шо це на **кажин ден'** на с"т"їл / а с"катирт' / це вже **гарно виткано*** // (Кд), а в правобережних південних – наголос падає на другий склад: *на"кидка ву"зен"ка / та"к"ї **накидки** робили / пи"ри"писан"ї по кра"їях чи чир"вонойу чи син"ойу **ниткойу*** // (Стц) [див.: 3, к. 24].

Грамотичні лексичні діалектні відмінності здебільшого репрезентовані формами різного роду. Так, лексема *к"рижма* 'два-три метри тканини (зараз великий рушник), що хрещена мати дарує дитині на хрестини' у формі жіночого роду поширена в лівобережних центральних середньоаддніпрянських говірках: *к"рижма це на п"л"ат"а чи на со"рочку ж / там два з пол"овиною **метри т"реба** / от і ни"сут' **к"рижму** у **церкву** / хл"їбину **би"рут' і з"рош'ї брал"ї по"пов"ї // н"їп по"х"рестит'*** (Хв), тоді як у правобережних західних і південних фіксуємо варіант середнього роду *к"рижмо*: у *церкв"ї там **бат"ушка йо"го ми"рує / во"дичкойу поли"вайє св"а"ченою / ку"пайє в"о"дичц"ї / мо"литву чи"тайє / і то"д'ї об"мотуїут' йо"го **к"рижмом** / хри"ш"чена би"ре обов"яз"ково **к"рижмо** / чи два **метри к"раму** / чи три **метри к"раму***** (Дб); *йак ди"тину хри"ст"ит' / то ку"ма би"ре хл"їбину / **к"рижмо** / два **метри т"реба** / шоб п"їдпи"ризавс' отак"о"го / та до зим"л"ї кра"її бу"ли* (Ів). Здебільшого в середньоаддніпрянських говірках лексема *вир"стат* 'ткацький верстат' має форму чоловічого роду: *та знов такий **вир"стат** та мо"тайут' й"її / а то"д'ї вже в **вир"стат** за"л"ожуйут' та т"каїут'* (Пд), причому в частині правобережних північних середньоаддніпрянських говірок форма чоловічого роду має м'яку основу *ве"рс"тат'*, -а, -и: *бо оцей **ве"рс"тат'** в"їн ни в **кажного** був ... / це х"вабрика **ц"їла** / та це на вс"у **хату та"ке йак розс"тавиш*** / (Гр), а в лівобережних набуває форми жіночого роду: *ве"рс"тат'*, -ї, -ї: *ма"ти т"кал"а бу"л"а **гарна** в нас **сил"но** / **ве"рс"тат'** бу"л"а в **хат"ї*** / (Кв).

Висновки та перспективи дослідження. Отже, у словнику середньоаддніпрянських говірок реєстрові слова репрезентовано за їхніми групами (центральні, північні, східні, західні, південні) чи вказано на поширення в усьому ареалі, що вможливило об'єктивну характеристику лексичного складу досліджуваного континууму. За ареальним принципом у реєстрі словника представлено непротиставні лексичні діалектні відмінності, що відображають традиційну матеріальну та духовну культуру середньоаддніпрянців, і протиставні, реалізовані в лексичних, семантичних, словотвірних, фонетичних, акцентних і граматичних варіантах реєстрових слів. Такий підхід реалізовано в словникових статтях, де лексеми чи їхні варіанти паспортизовано за групами говірок. Він дає змогу систематизувати інформацію про поширення реєстрових одиниць у середньоаддніпрянському ареалі, унаочнити його внутрішнє членування за матеріалами лексики, а тому є перспективним для використання в інших лексикографічних працях.

Умовні позначення говірок

Дрз – Дрозди, Кж – Коженики, Мк – Макіївка, Скр – Скребиші Білоцерківського р-ну, Іс – Ісайки, Кд – Киданівка, Х – Хохітва Богуславського р-ну, Гр – Гребені, Юш – Юшки Кагарлицького р-ну, Кв – Ковалин, Лц – Лецьки, Хц – Хоцьки Переяслав-Хмельницького р-ну, Дб – Дубівка Таращанського р-ну, Трч – Торчиця Ставищенського р-ну **Київської обл.**; Брл – Бирлівка Драбівського р-ну, Грб – Горобіївка Канівського р-ну, Кр – Кропивна, Хв – Хвилівка Гл – Гельмязів, Ск – Скориківка, Пд – Підставки

Золотоніського р-ну, Ст – Старосілля Городищенського р-ну, Врб – Вербівка Городищенського р-ну, Бг – Богодухівка, ВБ – Велика Бурімка, Вc – Васютинці, Жв – Жовнине Чорнобаївського р-ну, Хац – Хацьки Черкаського р-ну, Тш – Ташлик Смілянського р-ну, Ів – Іванівка, Стц – Стецівка Чигиринського р-ну **Черкаської обл.**; Мр – Мар’янівка Гребінківського р-ну, Крж – Крижанівка, Трб – Трубайці Хорольського р-ну, Гн – Гінці, Хт – Хитці Лубенського р-ну **Полтавської обл.**

Список використаної літератури

1. Бондар О.І. Розвиток українського діалектного словникарства на початку ХХІ століття. *Українська і слов’янська тлумачна та перекладна лексикографія* : збірник наукових праць. Київ : КММ, 2012. С. 171–176.
2. Мартинова Г.І. Специфіка реєстру й тлумачення лексем у словнику середньонадніпрянських говірок. *Українська і слов’янська тлумачна та перекладна лексикографія* : збірник наукових праць. Київ : КММ, 2012. С. 177–185.
3. Мартинова Г.І. Лінгвістична географія Правобережної Черкащини. Черкаси : Відлуння, 2000. 265 с.
4. Мартинова Г. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика. Черкаси : Тясмин, 2003. 365 с.
5. Щербина Т.В. Ареалогія середньонадніпрянсько-степового порубіжжя. Черкаси : Видавець Андрощук П. С., 2009. 346 с.
6. Лінгвістична географія і групоўка беларускіх гаворак. Мінск : Навука і техника, 1968. 320 с.
7. Грищенко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ : Наукова думка, 1990. 269 с.

Умовні позначення джерел

ГПК – Говірки Південної Київщини : *Збірник діалектних текстів* / Упорядники Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2008. 370 с.

ГЗП – Говірки Західної Полтавщини : *Збірник діалектних текстів* / Упорядник Г. І. Мартинова. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2012. 325 с.

ГЧ – Говірки Черкащини: *Збірник діалектних текстів* / Упорядники Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2013. 870 с.

References

1. Bondar, O. I. (2012). Rozvytok ukraïnskoho dialektnoho slovnykarstva na pochatku XXI stolittia [Developing Ukrainian dialect lexicography in early 21st century]. *Ukrainska i slov’ianska tлумachna ta perekladna leksykohrafiia* [Ukrainian and Slavic interpreting and translating lexicography]: naukovyi zbirnyk. Kyiv : KMM, 171–176 (in Ukr.).
2. Martynova, H. I. (2012). Spetsyfika reiestru y tлумachennia leksem u slovnyku serednonadnipriianskykh hovirok [Special features in registering and interpreting lexemes in the Mid Upper Dnieper patois dictionary]. *Ukrainska i slov’ianska tлумachna ta perekladna leksykohrafiia* [Ukrainian and Slavic interpreting and translating lexicography] : naukovyi zbirnyk. Kyiv : KMM, 177–185 (in Ukr.).
3. Martynova, H. I. (2000). Linhvistychna heohrafiia Pravoberezhnoi Cherkashchyny [Linguistic geography of the Right bank Dnieper Cherkassy region]. Cherkassy : Vidlunni, 265 (in Ukr.).
4. Martynova, H. (2003). Serednonadnipriianskyi dialekt. Fonolohiia i fonetyka [Mid Upper Dnieper dialect. Phonology and phonetics]. Cherkassy : Tiasmyn. 365 (in Ukr.).
5. Shcherbyna, T. V. (2009). Arealohiia serednonadnipriiansko-stepovoho porubizhzhia [Areal studies of the Mid Upper Dnieper and Steppe border]. Cherkasy : Vydavets Androshchuk P. S., 346 (in Ukr.).
6. Linhvistychnaia heahrafiia i hrupoўka belaruskikh havorak [Linguistic geography and classification in the Bielarussian patois]. Minsk : Navuka i tekhnika, 1968. 320 (in Bielarussian).
7. Hrytsenko P. Yu. (1990). Arealne variuvannia leksyky [Areal variations in lexical units]. Kyiv : Naukova dumka, 269 (in Ukr.).

H. I. MARTYNOVA. MID-UPPER DNEPER PATOIS LEXICON: THE REGISTERED LEXEMES MAPPING

Summary. Introduction. *The article represents basics for the concept of compiling a Mid-Upper Dnieper patois lexicon, as well as featuring and interpreting its lexemes, with the emphasis on the principal lexicography foundations – the representation of the lexemes according to the patois grouping.*

Purpose. *Representing various mapping variants for the registered lexicon verified within the Mid-Upper Dnieper patois area.*

Results. *Registered stock is classified according to the lingua geographical area principle, the lexemes being divided into non contrastive and contrastive, the latter distinguished into types and subtypes on the basis of common semantic meaning for the lexemes, of the actually common root morpheme (with different word building peculiarities), of the actual common lexeme for the semantic differences, of the different phonetic features and the peculiar grammar. In the lexical register the area*

differentiation is fully reflected in the lexical, semantic, word building, phonetic, accent bound and grammatical variants of the registered lexemes.

Originality. *The article originally represents the applied area principle in the lexicography practice. The lexemes registered under the Mid-Upper Dnieper area according to the patois texts are represented in connection with their location within patois groups.*

Conclusion. *The peculiarity of the stock of the Mid-Upper Dnieper patois lies in representing registered lexemes according to groups (central, northern, eastern, western, southern ones) or indicating their spread within the area that enables thorough study for the stock under consideration. According to the area principle, the registered stock represents non-contrastive lexical dialectal differences demonstrating traditional basic and spiritual culture of the speakers, as well as contrastive ones being realized in lexical, semantic, word building, phonetic, accentual and grammatical variations of the registered words. The approach has been analyzed in the entries in which lexemes or their variations have been registered according to the patois groups, so that to arrange the information on the spread of the registered lexemes in the Mid-Upper Dnieper area, to demonstrate their inner division according to the lexical stock and to this effect it is quite promising to be applied in other lexicography works.*

Key words: *Mid-Upper Dnieper patois lexicon, register word, areal principle, Mid-Upper Dnieper area, internal division, group of dialects.*

Надійшла до редакції 27.02.19

Прийнято до друку 04.03.19